

DE LLEGATS. A PROPÒSIT DEL LLEGAT
DE JOAQUIM MOLAS
MONTSERRAT COMAS GÜELL

La gent antiga creia que, a través de la fama, podia aconseguir la immortalitat. Però, de fet, la vida pòstuma de l'artista o del científic és una *altra*, no la *seva*. És, d'alguna manera, una vida *nostra*, perquè la inventem nosaltres i perquè, per tant, la vivim nosaltres.

(J. Molas, *El mirall de la vida*, 7-7-1985)

1. INTRODUCCIÓ. EL LLEGAT MOLAS NO ÉS UN CAS AÏLLAT

Del llegat de Joaquim Molas a la Biblioteca Museu Balaguer ja se n'ha explicat, en diferents ocasions, la tipologia i dimensió i és per això que en rebre l'encàrrec de parlar-ne en la sessió de record del passat 16 d'octubre vaig intentar aferrar-me a un altre dels llegats clàssics de Molas: canviar de posició per mirar de trobar altres perspectives. Hagués estat interessant endinsar-nos en les possibilitats de recerca que ofereix la biblioteca i l'arxiu del Dr. Molas si ell mateix ens hi hagués pogut acompanyar; malauradament no ha estat possible. I vaig imaginar que si avui Joaquim Molas pogués opinar sobre això crec que optaria per no parlar del seu gest amb la Biblioteca de Vilanova i la Geltrú sinó que miraria de trobar les conseqüències culturals d'una decisió com la seva. Però Molas no ha estat l'únic que ha considerat una situació com aquesta i ell no és pas un protagonista extraordinari en el marc de la història de les biblioteques del nostre país.

Miraré de presentar una lleugeríssima aproximació al món de les donacions a biblioteques i arxius públics per a la qual cosa m'ha calgut fer un petit tastet sobre aquesta qüestió que, al capdavant, ha resultat un camp amplíssim a explorar. Parlarem, doncs, de llegats. I és interessant fer-ho perquè mostra les múltiples cares i conseqüències

d'una demanda que sovint acceptem amb naturalitat sense preveure'n les derivades directes i indirectes.

2. DEFINICIONS DE *DONATIU*, *LLEGAT*, *CESSIÓ*. DITES POPULARS

Segons el *Diccionari de la Llengua Catalana* de l'Institut d'Estudis Catalans, *Llegat* és, a la primera definició, «allò que hom llega en el testament o en el codicil» i, a la segona, «allò que una generació llega a una altra». A *Donatiu*, en canvi, hi llegim «acció de donar» i a la segona definició, «allò que hom dona, especialment per a fins benèfics o culturals. *Fer un donatiu*».

Molas pertany, doncs, a les respectives segones definicions: fa un donatiu amb finalitat cultural la qual cosa inclou, també, un llegat a les futures generacions. I no oblidem que *donatiu* ve de *donar* que és cedir una propietat de forma gratuïta. O cedir gratuïtament els drets i no la propietat. Així, doncs, convé destacar la gratuïtat en els dos casos. Hi tornarem més endavant.

Fins aquí tot sembla senzill i ja podríem donar per acabada la qüestió però és la cultura popular la que, com passa tot sovint, fa tocar de peus a terra. Segons el *Diccionari català, valencià, balear* d'Antoni M. Alcover i de Francesc de B. Moll, a Mallorca diuen que «qui en vida donació faça, que li esclafin el cap amb una maça» i al País Valencià, «qui en vida donació faça, xafa-li el cap amb una maça». Al Vallès són més expeditius: «Donació fas, tu la pagaràs». Així, doncs, l'avís és clar: fer una donació és un acte naïf, d'innocents perquè hi ha el perill que el gest quedi en l'oblit. Aquesta generositat, doncs, no deu ser cosa menor perquè, a la *Paremiologia catalana comparada*, Sebastià Farnés dedica vint pàgines al verb donar.

3. LES CONSEQÜÈNCIES DEL DONAR

Segons alguns especialistes, habitualment entenem la donació com un acte pur i exclusivament gratuït i, com acabem de veure, a vegades aquest gest desvetlla sospites entre els més escèptics que dub-

ten que sigui lliure d'interès. I és que, efectivament, hi ha un seguit de conseqüències que no recauen només en el protagonista de l'acció.

- EMOCIONALS

A partir del moment que s'inicien les converses s'enceta, també, una nova manera de relació entre donant i receptor o el representant de la l'entitat receptora. Ambdues parts han d'adaptar-se per encaixar els respectius desitjos. Les relacions s'han de fonamentar en la confiança recíproca i això demana uns determinats exercicis entre les persones responsables de dur la negociació: el donant i el receptor d'una banda i la institució on és previst fer el dipòsit de l'altra.

- CONDICIONS I CONTRA-CONDICIONS

Tota donació compta amb unes condicions i unes contra-condicions de tal manera que llibertat i obligació queden lligades. La donació parteix d'una intenció i rebre comporta un compromís de retorn posterior. Mauss, autor de l'*Essai sur le don*, les teories del qual són reiteradament recollides a *Les dons d'archives et de bibliothèques* (GRAILLES 2018), estableix un paralelisme amb les relacions personals duradores perquè, habitualment i sense tenir sempre conseqüència, són fetes de donació i contra-donació. És un comportament del tot humà. O s'hi confia o s'hi desconfia. En una donació, al mateix temps que el donador lliura, el receptor accepta una mena de compromís amb l'objecte mateix de la donació amb el qual hi estableix un vincle diferent. El receptor queda en deute amb el donador i s'estableix una reciprocitat no escrita, potser ni tant sols dita. De manera que aquesta reciprocitat pugui prendre múltiples variants. És a dir l'acte de lliurament és un acte complex i dinàmic que es dirigeix cap el futur.

D'aquí que s'hagin de considerar múltiples factors. Per exemple:

- L'AUTOBIOGRAFIA DEL PROPIETARI

Respectar la importància de l'autobiografia del donant comporta tècnicament haver de mantenir l'estructura o ordenació

inicial de l'objecte de la donació. El donador, amb el lliurement, revela la seva personalitat. Però no només perquè és un acte de generositat sinó perquè es mostra, s'exposa a sí mateix davant de tothom a través de l'objecte donat. Dit d'una altra manera: la cosa/objecte donada és, en realitat, el mirall de la seva personalitat, allò que és essencialment. Malgrat que l'objecte de la donació hagi marxat físicament de l'abast del donador, és evident que encara és una cosa d'ell. Hi ha un vincle impossible de trencar. Especialment quan es fa en vida. Mauss afegeix que la cosa donada, en tant que té una intenció i parla d'ella, inclou símbols que formen part de l'intangible i que inclou, també, la propietat del donador. Al moment de donar, el donador fa que la cosa o objecte donat —amb el qual se sent lligat materialment i també emocionalment— inclogui part de la seva personalitat. Dona part de la seva ànima. D'aquí que sigui extremadament important que, especialment en la documentació que constitueix un arxiu personal, es mantinguin amb la màxima fidelitat els criteris organitzatius del donant mateix. Fins i tot quan semblin mancats de paràmetres d'ordenació «raonables». Les opcions «d'endreça documental» del donador aporten una perspectiva intransferible que és necessari preservar per poder entendre què s'hi pot amagar. En general el 30 % dels donants ho fan per perpetuar la seva memòria i sovint imposen condicions, però també pot ser que simplement inclogui el gust de compartir allò que es té i que perdurarà després de la mort.

- **DONACIÓ, ACTE DE LLIBERTAT**

Aquesta llibertat de donar crea una tensió entre allò que cal fer, allò que cal rebre i allò que és perillós de rebre. El donatiu lliga llibertat, obligació, interès i desinterès. Obre un debat intens al sí de la institució receptora, com veurem.

El donant quan se'n desprèn, si és o ha estat investigador, permetrà compartir documents i altres elements que ell ha utilitzat i, al mateix temps, el conjunt del seu fons es converteix en font de recerca. S'amplia notablement el camp d'investigació.

- **DONACIÓ INSTAL·LADA: INSTITUCIÓ RECEPTORA, INTERMEDIARI**
És interessant la comparació que fan alguns especialistes entre la institució receptora d'una donació i un banc de sang perquè, en realitat, la institució esdevé l'intermediari imprescindible entre donant i receptor. De fet, com també passa al donar sang o qualsevol òrgan, la donació d'un objecte (sigui el que sigui) es dona a un desconegut. A partir del moment del lliurement, no és possible predir la direcció que prendrà l'objecte, la seva gestió i el seu ús. I s'entra en un nou estadi.

En el moment en que la institució rep una donació incorpora al mateix temps un nou element simbòlic que la individualitza i, crec, que són justament aquests gestos els que, en bona mesura, fan que la institució tingui un lloc en la història. És a dir un lloc que per ell mateix forma part de la història. La cadena de llocs, equipaments o institucions significatives es forma mitjançant la incorporació del paper simbòlic d'algunes de les donacions rebudes i del reconeixement del valor d'allò que manté per als altres siguin els investigadors curiosos o la societat en general.

La institució es veu obligada a avaluar la donació segons la seva importància perquè indirectament l'ajuda a participar en una mena de jerarquia entre institucions de la més ben dotada a la menys. I, també —i això no és menor—, perquè una donació pot modificar la percepció interna i externa de l'arxiu mateix ja que el compromís amb la garantia de la preservació té una durada infinita.

- **EL RITUAL**
La rebuda d'una donació comporta inevitablement un ritual de recepció i de divulgació i la majoria de vegades remetent a la garantia de gestos positius: la catalogació ràpida, fer una exposició, publicar un llibre i un llarg etcètera. De fet, la gestió i la difusió venen a ser una obligació de l'arxiu si vol mantenir el seu prestigi, legitimitat i confiança. Fer un tractament creatiu de la donació és una manera de reconèixer el valor de la donació i del donant. Aquest text, per exemple, compleix aquesta fun-

ció. Fer-ho quan el donador és viu li permetrà viure-ho com una transmissió i no com una pèrdua. En aquest cas la mort imprevista de Molas va impedir un viatge vital a través de la seva biblioteca com ell i jo mateixa, exercint els respectius papers de donador i receptora, havíem previst en alguna ocasió.

4. CONSEQÜÈNCIES PER A LA INSTITUCIÓ

La presa de decisió institucional necessita el seu temps. Aquell qui dona ha d'assegurar-se que la seva aportació «viurà» en les millors condicions i que entre el moment en què insinua la voluntat de donar i l'execució d'aquest pensament passa prou temps perquè les dues parts planifiquin l'arribada del nou inquilí.

- LA DONACIÓ COM A BLOC DOCUMENTAL

Concebre la donació d'un arxiu com a bloc documental té interès general i en bona mesura l'ús de la documentació d'una donació o d'un llegat estableix un vincle particular no només com hem vist fins ara entre el donant i el receptor sinó, també, més endavant i quan ja és a l'abast del públic, entre el donant i l'investigador perquè, inconscientment o no, més tard o més d'hora, aquest usuari es farà preguntes de l'estil *Per què té això? Com o quan ho va adquirir? Com és que es relacionava amb tal persona?* I així un llarguíssim reguitzell de preguntes similars. És justament per això que hem de considerar la donació com un lloc de memòria.

- LA DONACIÓ COM LLOC DE MEMÒRIA

Les respostes a les preguntes anteriors ens obliguen a qualificar la donació com un lloc de memòria. Vet aquí la importància de la catalogació i de la promoció. I em vull aturar en *Espais Escrits. Xarxa del patrimoni literari català* com un exemple de recopilatori de llegats literaris perquè els té a la base del seu naixement i posterior gestió i divulgació i permet reforçar i fer visible la memòria literària vinculada a cases-museu literàries, a

importants biblioteques i a universitats. La relació de noms i la indicació de la ubicació dels seus llegats a la seva pàgina web, mostra l'abast de la memòria literària del nostre país; és a dir, els llocs on es situen els centres que per iniciativa privada o pública conserven i treballen en la conservació i difusió de la literatura catalana arreu dels Països Catalans (<https://www.espaisescrits.cat/ca/qui-som/centres>). Igualment, la pàgina que correspon a l'ordenació alfabètica dels autors ha esdevingut, sense pretensió inicial, l'inventari del patrimoni literari català i, en conseqüència, la constatació dels buits que encara queden per omplir (<https://www.espaisescrits.cat/ca/qui-som/autors>).

I una vegada més apareixen noves preguntes. Hem de considerar els arxius personals o professionals dels intel·lectuals, dels professors, dels investigadors o dels escriptors com a elements d'interès públic? A partir de quina dimensió qualitativa/quantitativa cal incorporar-los en aquesta franja d'interès públic?

- INCIDÈNCIA FUNCIONAL A LA INSTITUCIÓ

L'arribada d'un fons nou —sigui en el format que sigui— provoca una incidència funcional a la institució receptora perquè implica despeses imprevistes d'emmagatzematge, de conservació, de catalogació. Obliga a buscar recursos econòmics, redistribució de tasques del personal, etcètera.

És per això que els arxius i les biblioteques abans de rebre segons quins donatius han de fer-se seriosament les preguntes pertinents entorn els criteris marc per a una recepció correcta.

5. ELS LLEGATS EN LA HISTÒRIA DE LES BIBLIOTEQUES

Detectar els llegats distribuïts per les nostres biblioteques ajudaria a interpretar millor l'evolució cultural del país. A la història de les biblioteques catalanes li falta un capítol dedicat als llegats i donatius en el seu conjunt; a les tipologies dels protagonistes; a la localització dels fons; a detectar-ne les conseqüències interpretatives de la incidència que ha tingut en les biblioteques. En el cas de la Biblioteca

Víctor Balaguer, l'arribada del fons Molas modifica l'amplitud cronològica tradicional ja que s'hi incorpora amb molta força un fons bibliogràfic i documental del segle xx. Les biblioteques i els arxius es nodreixen, en realitat, d'un moviment ininterromput d'intercanvis; és a dir, un gruix de llibres o de documents que viatgen d'una biblioteca particular a una altra —normalment fruit de vincles intel·lectuals o afinitats estètiques o emocionals—, fins que, en un determinat moment, tot plegat fa cap a una biblioteca pública. Cal observar el moviment d'aquest tot, de l'aspecte viu i fugisser per detectar en quin moment la societat i la seva gent prenen consciència sentimental de ser qui son, cara a cara amb els altres. Entrem en el terreny dels valors intangibles confrontat al valor tangible de la donació. Ho veurem més endavant. Per això crec que elaborar un mapa de llegats i donacions obriria les portes a noves i necessàries sorpreses.

6. LA HISTÒRIA DE LES BIBLIOTEQUES I ELS VALORS INTANGIBLES

Biblioteques públiques

No es pretén aquí fer cap anàlisi representatiu i complet sinó únicament cridar l'atenció sobre la qüestió que ens ocupa mitjançant alguns exemples.

Una mostra molt ben endreçada de la importància dels donatius a les biblioteques la trobem al llibre commemoratiu del centenari de la Biblioteca de Catalunya (FONTANALS i LOSANTOS, 2007), on les adquisicions rebudes a la biblioteca s'han ordenat cronològicament i tipològicament, un criteri que exposa amb claredat el grau de compromís i de voluntat col·lectiva per assolir la creació d'una biblioteca nacional. És aquesta actitud col·lectiva la que dona sentit i significat a la Biblioteca de Catalunya i, des del meu punt de vista, tant o més que el valor dels llegats i de les donacions per elles mateixes ho és pel que té d'element simbòlic. I és aquí on també es produeix aquesta jerarquizació qualitativa a la qual ens hem referit abans i que avui en dia es manifesta digitalment. Només algunes biblioteques —generalment les universitàries— tenen a la seva pàgina web un lloc específic dedicat

a les adquisicions i algunes en descriuen el procediment d'arribada. És a dir, que a la presentació de cada biblioteca a les respectives pàgines web ja es pot detectar la importància *identitària* que tenen i han tingut per a ella en el transcurs del temps el seguit de llegats rebuts en forma de donatiu o no.

Malauradament tot i haver-ho recollit magníficament en el llibre de la seva història, no es tradueix de la mateixa manera al web institucional de la Biblioteca de Catalunya que n'obvia el valor històric d'aquest origen determinant. L'apartat *Fons i col·leccions* ens remet a la relació genèrica del conjunt dels llegats rebuts en el transcurs dels anys. Actualment, davant propostes de donació, la Biblioteca de Catalunya opta per la tria i per incorporar només allò que considera d'interès. Un front obert que caldria encarar amb una planificació coordinada entre les biblioteques patrimonials i potser amb participació de les biblioteques universitàries.

De forma similar ho contempla, molt sintèticament, l'Arxiu Històric de Barcelona també a l'apartat *Fons i col·leccions* però encapçalat pel següent text que en reconeix la importància històrica: «La Biblioteca de l'AHCB aplega, des que es va crear l'any 1924, monografies de disciplines diverses però sempre amb un especial atenció a les obres sobre la ciutat de Barcelona. La seva creació ha estat gràcies a les adquisicions, als llegats i al donatiu que n'han fet un fons ben valuós i interessant» (<https://ajuntament.barcelona.cat/arxiunicipal/arxiu-historic/ca/fons-bibliografics>).

La Biblioteca Arús a causa, potser, de les vicissituds a què s'ha hagut d'enfrontar, a la seva pàgina web dona molt protagonisme a la història de la institució amb un interessant cronograma explicatiu que amb la combinació de petits textos i d'imatges acompanya el lector en el recorregut vital de la biblioteca. S'inicia sota el títol explícit de «La història de la biblioteca. Un recorregut històric. Cent-vint-i-cinc anys de la biblioteca» i pas a pas destaca els moments clau: testament (1887), inauguració (1895), exposició bibliogràfica (1906), tancament públic (1939), reobertura pública (1967), arribada de donacions (1976), celebració dels cent-vint-i-cinc anys de la biblioteca (2020), etc. La Biblioteca, doncs, ha optat per reivindicar-se com a centre de memòria històrica.

Biblioteques universitàries

En general, les biblioteques universitàries semblen fonamentar una part del seu prestigi en els llegats bibliogràfics i documentals dels respectius professors. En la majoria dels webs institucionals es fa localitzar una entrada dedicada al procediment i criteris per al lliurement de donacions. Els exemples semblen confirmar-ho.

El CRAI (Centre de Recursos per a l'Aprenentatge i la Informació) de la Universitat Rovira i Virgili a la seva pàgina web té una pestanya dedicada a les *Col·leccions especials* dins la qual hi ha *Llegats i donatius* on s'hi descriuen força detalladament els diferents llegats que s'han incorporat al fons de la biblioteca. L'apartat s'encapçala amb la següent presentació: «El CRAI de la Universitat Rovira i Virgili ha rebut, al llarg de la seva història, una sèrie de donatius i llegats que han contribuït de manera notable a enriquir el seu fons». Són dues ratlles on es contextualitza la història i el valor del fons a partir dels gestos (gratuïts o no) de particulars. Tot seguit es relacionen amb una breu descripció de cadascun i l'enllaç a la informació més completa (<https://www.crai.urv.cat/ca/recursos-informacio/col-leccions-especials/>). Mostrem el dedicat al llegat Vidal-Capmany:

On es pot consultar: CRAI campus Catalunya

Data d'ingrés: 30 de març de 1993 (acceptació del llegat per la Comissió gestora de la URV)

Fons: és un llegat de la biblioteca i arxius personals de l'escriptora, pedagoga i política Maria Aurèlia Capmany i de l'escriptor i professor de la URV Jaume Vidal Alcover, sobre història, política, folklore, llengua i literatures catalanes.

Consta de:

16.355 llibres

548 títols de revista

Recerca dels folkloristes Sebastià Farnés i Aureli Capmany (avi i pare de l'escriptora)

Tesis doctorals, treballs d'investigació, memòries de llicenciatura, articles, etc. relacionats amb els escriptors i donats pels autors

L'arxiu personal de Jaume Vidal Alcover i Maria Aurèlia Capmany

Anys de fons: Segle XIX fins 1991, i posteriorment recollits de 1992 fins l'actualitat.

Inclou, també, un petit vídeo on s'explica el llegat als alumnes de secundària. L'esquema es repeteix per a cada donant.

Pel que fa a la Universitat de Girona, el diari *Ara. Comarques gironines* del 16 de desembre del 2021, amb el títol «El llegat dels grans autors enriqueix el fons de la biblioteca de la Universitat de Girona» (COSTA-PAU 2021), dedicava un article als llegats i donatius. L'autor, Aniol Costa-Pau, remarcava l'interès acadèmic que aquests llegats han reportat i en destacava alguns dels més notables. Els directors de les respectives biblioteques insisteixen en la importància del tractament biblioteconòmic com a eina per «obrir-los al públic i donar-los vida» i emfatitzen que la millor manera de preservar «el valor intel·lectual d'un autor és donar a conèixer i compartir el seu llegat». Un objectiu que, amb tota seguretat, comparteixen la majoria dels bibliotecaris. Al web institucional, una pestanya específica promou i regula l'arribada de les donacions: «La Biblioteca agraeix els donatius i documents que en complementen i amplien el fons bibliogràfic. L'acceptació dels fons està subjecte a aspectes com la idoneïtat, l'antiguitat...». Tot i que l'accés queda una mica amagat perquè és enmig d'altres informacions generals de la biblioteca (<https://biblioteca.udg.edu/ca>), la pàgina dedicada als *Fons especials* relaciona tots els llegats i és clara i il·lustrativa (www.fonsespecialsudg.edu). Els fons s'organitzen temàticament: Llengua i literatura; Art i arquitectura; Geografia i història; Filosofia; Dret; Educació; Salut; Ciències. Finalment, a la part inferior: Pautes d'acceptació i consulta; i Llista de donants, on consta l'any de la donació i la ubicació dins el Campus de la Universitat.

La Universitat Autònoma de Barcelona en fa un tractament excel·lent. Dins apartat *Els nostres fons* hi ha un destacat per a *Donatius i intercanvi* que no es limita a relacionar-los sinó que pauta criteris generals d'acceptació; respon dubtes davant d'un possible donatiu i inclou informació sobre el tractament que reben. La presentació dels

llegats és clara i atractiva perquè es presenta en forma de tauler amb una casella per a cadascun amb la imatge del protagonista la qual cosa n'estimula la curiositat. Val a dir, però, que sorprèn que el criteri d'ordenació alfabètica sigui a partir del nom i no pas del cognom com correspondria a qualsevol índex onomàstic (<https://www.uab.cat/web/els-nostres-fons/donatus-i-intercanvi-1345720301449.html> i <https://www.uab.cat/web/els-nostres-fons/col-leccions-especials-1345708785603.html>).

El web de la Biblioteca de la Universitat de Barcelona ubica els fons personals dins la casella *Fons d'arxiu: fons personals i institucionals* amb una presentació molt semblant a la de la Universitat Autònoma i amb la següent i eloqüent introducció:

La Universitat de Barcelona rep per donació fons d'arxiu d'institucions i/o de personatges rellevants per la seva trajectòria i que han tingut una vinculació destacada amb la nostra institució. Aquests llegats inclouen diferents tipus de material (documents personals, correspondència, fotografies, biblioteques privades, etc.) que poden haver estat escrits, reunits i utilitzats per una persona, una família o un organisme en l'exercici de les seves activitats i funcions, la qual cosa els fa molt interessants per a la investigació.

I també, com al web de la Universitat Autònoma, son presentats en un tauler amb la fotografia i nom dels donants ordenats, ara sí, pel cognom (<https://crai.ub.edu/ca/recursos-d-informacio/patrimoni-bibliografic/fons-arxiu>).

La biblioteca de la UB destaca, també, pel bon tractament per a l'ús acadèmic i de recerca del fons a l'apartat dedicat a les col·leccions dels fons patrimonials que es mostren agrupades temàticament en unes bases de dades de gran qualitat i eficàcia: *Marques d'impresors, Antics posseïdors, Incunables*, etcètera. És a dir, esdevé un laboratori públic, com anota Molas al seu *Dietari* (<https://crai.ub.edu/ca/recursos-d-informacio/patrimoni-bibliografic/coleccions-digitals>).

M'aturaré un moment en la de la Universitat Pompeu Fabra perquè la donació de Josep Fontana esdevé punt de partida —que pot recordar la de Víctor Balaguer o la de Rossend Arús— i, en conseqüència, d'estímul per al creixement mitjançant les donacions que

queden situades al centre de la planificació bibliotecària. Al seu web, l'apartat *Sobre nosaltres/Donacions* és ben explícit:

La Biblioteca de la Universitat Pompeu Fabra ha constituït els seus actuals fons en bona part i de manera significativa gràcies a la generositat de totes les persones i entitats que hi han contribuït mitjançant donacions, cessions i dipòsits de llibres, revistes i altres tipus de documents.

Convé remarcar la paraula «generositat» perquè implícitament suposa que han estat fets amb poc o sense cost per a la biblioteca.

Per aquest motiu, la Biblioteca continua estimulant i acollint les donacions de documents que són d'interès per a la investigació i la docència que es fan a la UPF, s'adeqüen a la política de desenvolupament de la col·lecció i compleixen els criteris generals d'acceptació de donacions.

Criteris que són desenvolupats en una pestanya pròpia que inclou, a més, altres dues possibilitats —*Com fer una donació* i *Quin tractament reben els documents donats*— i que recorda força la de la Universitat Autònoma de Barcelona:

La Biblioteca fa explícit el seu reconeixement a les persones i a les entitats que col·laboren al creixement dels seus recursos d'informació, tot agraint-los la seva contribució. D'altra banda, en el cas que els documents donats siguin monografies, es fa constar en el catàleg de la Biblioteca el nom del donant. En tots els casos, el nom de la persona o de l'entitat que ha fet la donació s'incorpora a la llista de persones o d'entitats, segons escaigui.

La UPF calcula que el 40% del seus fons provenen de donacions (aproximadament sis-cents mil). Imagino que aquesta presentació es devia redactar sota la influència conscient o no de Josep Fontana. Aquesta universitat, a causa de la seva joventut i, també, per una opció de gestió, els llegats (donatius i cessions) són la base de la seva constitució.

Destaco el cas del fons de Josep Fontana perquè, obviant-ne el sistema de lliurament, recorda força el de Joaquim Molas, sobretot pel

volum, la qualitat del llegat i la generositat. Fontana, d'ençà la constitució de l'Institut d'Història Contemporània l'any 1991, cedeix notarialment els seus llibres, però va ser ell mateix qui diàriament va anar transportant en bosses més o menys grans aquells milers de volums com una formigueta laboriosa a ple estiu.¹ Fontana seleccionava què lliurava en cada moment i, en conseqüència, el procés va allargar-se molts anys. Tants com ell mateix va poder treballar al despatx de l'Institut d'Història. Se la considera la biblioteca fundacional de la universitat de tal manera que, sens dubte, és a ell i a la seva donació a qui es deuen els primers criteris de formació de la biblioteca. El segon aspecte i no menys important és que gràcies a aquest particular mode d'actuar es va poder evitar l'estrès en la gestió de la biblioteca i va garantir la incorporació pacífica dels exemplars. Durant tots aquests anys s'han pogut catalogar entre quaranta i quaranta-cinc mil volums. A partir de 2018 —any de la seva mort— s'han buidat tres pisos plens i el seu arxiu que superen els divuit mil llibres més.

Moviment ininterromput d'intercanvis

No hauríem d'oblidar que la majoria de biblioteques menors a Catalunya tenen una procedència privada. Les dues contemporànies a Mataró i Manresa (COMAS 2001: 143-156) de mitjan segle XIX amb perspectives i ideologies oposades però ambdues adreçades a tota la població, ens serveixen per exemplificar que l'interès per a la formació de biblioteques era vigent i intens en tots els sectors de la societat. Algunes d'aquestes iniciatives van tenir més fortuna i han arribat fins avui (COMAS i OLIVA 2011).

Aquest moviment ininterromput d'intercanvis es posa en evidència quan, oblidant el tractament particular de les respectives accions individuals, estirem uns fils invisibles que vinculen biblioteques i arxius entre sí. Hi ha iniciatives privades de caràcter col·lectiu com les esmentades de Mataró i Manresa i d'altres d'estrictament personals com els de Víctor Balaguer o Rossend Arús. Un cas paradigmàtic és el

1. Agraeixo la informació als responsables de la biblioteca.

d'Eduard Toda el fons del qual el trobem a Escornalbou, a l'Arxiu Històric de Barcelona, al Centre de Lectura de Reus, a la Biblioteca Museu Balaguer de Vilanova i la Geltrú i a la Biblioteca de Catalunya. Un bon exemple que ens permet fer-nos un parell de preguntes: es tracta d'un cas d'autobiografia egocèntrica que pretén deixar rastre filantròpic, o volia reforçar els fons bibliogràfic d'un cos/xarxa incipient de biblioteques a reivindicar?

El 25 de maig de 2019, Valèria Gallard publicava un reportatge a l'*Ara Llegim* amb el títol «SOS: patrimoni bibliogràfic en perill» (GALLARD 2019)² on plantejava obertament el trencament que s'ha produït a la universitat, en general, quant a la capacitat de recepció de les biblioteques dels professors un cop es jubilen. Els entrevistats lamenten que allò que els ha costat tant d'esforç reunir acabi dispers o fins tot llençat. Gallard compara aquesta situació amb la tradicional a les universitats alemanyes que tenen per norma assumir aquests llegats. Però el punt de vista canvia quan qui parla és el responsable de la biblioteca. Problemes més enllà de l'espai: duplicats, triplicats, però, també i sobretot, perquè l'admissió de biblioteques particulars té un cost que, en el marc d'uns pressupostos misèrrims, ha calgut marcar uns paràmetres estrictes per poder-los assumir. Cal que els donatius/llegats permetin omplir els buits del fons. Una manera de compensar la manca d'espai és l'ús del Gepa (Garantia d'Espai per a Preservació de l'Accés), on es reuneixen els llibres amb menys ús.

Gallard afegeix un element nou que caldria considerar: el parell d'escàndols de biblioteques notables localitzades als Encants (Albert Ràfols-Casamada i la seva esposa Maria Girona). En altres casos han estat els particulars els qui han col·laborat a la seva salvació com en el fons de Xavier Benguerel, ara en mans de Julià Guillamon, o el d'Arnau Puig, que el conservarà la revista *Bonart*. El gest, però, significa, en realitat, allargar l'agonia perquè aquestes biblioteques més tard o més d'hora passaran a engruixir el drama que aquí s'apunta. També cal considerar que si, durant la tramitació de la donació, no hi ha un treball previ i compartit entre el centre receptor i els responsables del

2. Agraïxo la referència a Montserrat Espinós, directora de la Biblioteca de la Universitat Pompeu Fabra.

llegat, acabi oblidat en un magatzem sense cap intervenció bibliotecònica i, en conseqüència quedi escatimat als possibles investigadors com malauradament ja passa amb algunes importants biblioteques personals dipositades probablement en llocs inadequats.

7. VÍCTOR BALAGUER I LA BIBLIOTECA MUSEU BALAGUER. PUNT DE PARTIDA DELS GRANS LLEGATS PERSONALS I FUNDACIONALS?

Deixant de banda el proveïment bibliogràfic fruit de les desamortitzacions, la formació de les biblioteques anteriors a la Biblioteca Museu Balaguer provenia de donacions menors i adquisicions. Haurem de convenir i afirmar amb rotunditat, doncs, que la construcció de la Biblioteca Balaguer és la primera gran donació de casa nostra. Una donació que va tenir un doble efecte: per una banda, inicia l'acció filantròpica a gran escala des del sector privat que, amb el seu gest, impulsa i reivindica el segon efecte: la creació de biblioteques públiques. Poc després de la inauguració de la biblioteca V. Balaguer, s'obria la biblioteca de Sitges a partir dels duplicats de Vilanova. Un gest, el de don Víctor, que, de fet, s'hauria de considerar l'antecedent del que anys a venir farà l'entitat privada Institut d'Estudis Catalans amb la decisió de construir la Biblioteca de Catalunya a partir dels seus fons que esdevindrà l'embrió de la Biblioteca Nacional amb un assaig previ pocs anys abans a Barcelona a iniciativa de Rossend Arús.

És interessant constatar que Víctor Balaguer s'ajusta a la majoria de paràmetres que solen complir-se en una donació. Ell, en el seu discurs de lliurament, deia:

Amb això us lliuro tota la meva fortuna, tot el que tinc; però us lliuro molt més que la meva fortuna; us lliuro aquests llibres dels quals no tan fàcilment com dels meus béns vaig saber desprendre'm; alguns d'aquests llibres varen ser dels meus pares, d'altres em recorden els tranquils i venturosos dies de la meva infantesa i dels meus estudis, molts conserven a la portada una data commemorativa, la frase d'un home cèlebre, l'autògraf d'un company, d'un literat o d'un personatge a qui he estat lligat per amistat o favors, i no pocs, finalment, tenen un

caràcter sagrat per haver format part de biblioteques d'homages il·lustres... (C. 1884: 2)

És a dir, lliura l'intangibile; l'ànima a la qual ens hem referit al començament. La seva donació tal i com ve formulada convoca el futur. Posar, com va fer Balaguer, el fons a disposició general i obert a tot el públic és un canvi substancial. És evident que el que pretenia Josep Fontana es va poder complir: va poder veure com s'incorporava al catàleg allò que ell creia oportú i es va reservar per a després de la seva mort la part més personal. El cas de Joaquim Molas és molt similar i s'hagués desenvolupat semblantment si la malaltia no n'hagués precipitat el lliurement.

8. EL LLEGAT DE JOAQUIM MOLAS

Joaquim Molas, arran de la venda de la biblioteca del seu sogre l'any 1993, reflexiona entorn el futur de la seva. Ho anota a *El mirall de la vida. Dietari 1956-2015*. Em permeto incorporar aquí una llarga citació, per altra banda, ben pertinent.

Fins ara no havia viscut una experiència com aquesta, la d'haver de desprendre'm de llibres que m'agradaria tenir [...] Quan es va morir el meu sogre, la petita biblioteca que tenia a la casa de Cardadeu va anar repartida. Ara, en vendre la de Barcelona, que és la important, he pogut palpar la voracitat dels llibreters, fins i tot dels seleccionats per la seva honradesa, i m'ha entrat una rara sensació de violació. Ja sé que les "noves" biblioteques es fan gràcies a les "velles" que es desfan, que la circulació del llibre és necessària. El llibre és per ser llegit i no per ser traspassat per herència. [...] Però, per a mi, i penso que per a tot bibliòfil, ni que sigui, com en el cas del meu sogre, per simple afició a la lectura o, com en el meu, per ofici, la biblioteca és una mena de reduït íntim, intransferible. La visió de les prestatgeries, que un ha vist plenes i que, a mesura que passen els llibreters, cada un, amb la seva especialitat, es van buidant, produeix, repeteixo, una rara sensació de profanació. Sens dubte, és pur sentimentalisme. Sacralització de la lletra impresa. Ho admeto. Un sentimentalisme que em fa pensar amb la

meva, de biblioteca. Què passarà quan desaparegui? En un moment donat, pensava de deixar-la a una institució pública, perquè tota junta, aprofités a algú. No és possible. En Figueras³ vol donar la seva gran biblioteca a la ciutat, però no la vol cap institució. Ni la Generalitat. Ni l'Ajuntament. Com podrien voler la meva que és més reduïda i més convencional? Tot el que, amb els anys, he acumulat s'haurà de malvendre [...] La biblioteca és de treball i, en molts aspectes, és d'alluvió [...] Però hi ha una altra part per la qual sento una especial estimació, que em dol que s'hagi de malvendre, de dispersar. Son les revistes i els llibres rars, els que he buscat amb afany, o els que he "descobert" sobre la marxa. Els dedicats, per exemple, pel Foix. O per la Rodoreda. I aquells que m'han obert horitzons. Els papers del meu avi, del meu pare. Els que he aconseguit de reunir dels amics. Els manuscrits de l'Espriu i del Villalonga, poso per cas. O les cartes. I els documents de tota mena. I aquells amb els quals m'he barallat i amb els quals m'he identificat. Els llibres, els papers, han estat per a mi, una segona vida. I en molts casos, no sé si dir la mateixa vida. (MOLAS 2021: 422-423)

Sortosament la publicació recent del dietari de Joaquim Molas confirma cadascun dels elements que, teòricament, es compleixen en el moment de formalitzar un llegat.

El fragment del discurs de Víctor Balaguer amb motiu de la inauguració de la Biblioteca Museu Balaguer que hem reproduït més amunt és aplicable, fil per randa, al que va fer Joaquim Molas 128 anys després i al pensament que ell mateix va deixar escrit l'any 1993, com acabem de llegir. Els dos textos de Balaguer i de Molas mantenen els factors que hem vist fins ara lligats a l'acte de lliurement d'una biblioteca i arxiu. Ambdós reivindiquen especialment dos vectors emocionals: l'íntim —dedicatòries, adquisició, estudi...— i l'extern —el servei públic— que s'adreça al futur i a l'ús desconegut.

En el discurs a l'acte de donació, Joaquim Molas reiterava que la seva era «una biblioteca familiar convertida sobre la marxa en una

3. Josep M. Figueras Bassols (1928-1994), empresari patrocinador de la Biblioteca Figueras o Biblioteca del Centre d'Estudis d'Història Contemporània dedicada a la Segona República i la Guerra Civil. Maria Capdevila va rebre l'encàrrec de la seva formació i direcció.

biblioteca de treball, amb totes les seves virtuts i tots els seus defectes». Li atribuïa una categoria superior en vincular-ne els orígens familiars de la seva a la història cultural del país. És a dir, la seva biblioteca exemplifica una manera d'entendre la cultura anterior a ell que vol mantenir mitjançant aquest gest. Deia Molas:

De fet, el seu origen és la biblioteca del meu avi, un modest obrer aficionat a la lectura que va participar en la construcció i muntatge d'alguns dels grans vitralls modernistes, sense anar més lluny, els de l'Institut Pere Mata, de Reus, heretada i continuada pel meu pare, un compositor i director de grans projectes, com l'Agrupació Coral de Música Antiga, que la guerra va deixar a la intempèrie i es va refugiar en el teatre musical, i que, en morir, em vaig quedar en dipòsit i que, amb els anys, he anat ampliant amb la idea de convertir-la en un instrument de treball, és a dir, en una biblioteca que em resolgués els problemes del dia a dia i em permetés reduir al màxim les anades als laboratoris públics.⁴ [...] L'arxiu és estrictament familiar i per tant modest. (DOMINGO 2013: 27-28)

L'equipara a «tota la vida del meu pare», que continua amb «el meu [arxiu], que, a més de documents i cartes, conté manuscrits de Villalonga i Espriu. O alguns manuscrits, entre d'altres, de la Rodoreda» (DOMINGO 2013: 28). Segueix:

Per llei de vida, haig d'anar tancant portes. I, avui i aquí, tanco, amb l'anuència de la família, la de la biblioteca i arxiu. Sempre he pensat que l'esforç que he fet en l'arplega i conservació de llibres i papers podia ser útil per al comú.[...]Estic molt orgullós que els meus llibres i papers vinguin a la Balaguer i puguin ser útils per a tothom, però haig de confessar que em sento com despullat, com Adam i Eva, tots dos junts, un al costat de l'altre després d'haver mossegat la poma fatídica. (DOMINGO 2013: 28)

4. Em complau especialment la definició de les biblioteques com a «laboratoris públics» per als investigadors de les lletres; un aspecte que sovint havíem comentat durant les llargues converses prèvies al lliurement.

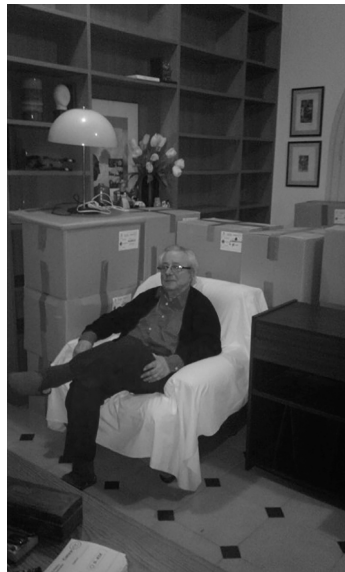
1. Al pis del carrer Provença. Primeres converses (Montserrat Comas).

2. Sant Feliu de Guíxols. Les golfes. Primer dia d'embalatge (Montserrat Comas).

3. Sant Feliu de Guíxols. Estudi abans de buidar les prestatgeries (Montserrat Comas).

4. Sant Feliu de Guíxols. Estudi amb les prestatgeries buides (Montserrat Comas).

Per acabar, intentaré aplicar els factors que solen anar lligats a una donació i miraré d'aplicar-los al cas Molas, a la Biblioteca Museu Balaguer i a mi mateixa.

- EMOCIONALS

L'experiència de la gestió de la donació Molas va establir un vincle emocional entre nosaltres que ultrapassava l'estricta tracte d'intermediació.

Més enllà de les relacions personals, la Biblioteca Museu Balaguer ha hagut d'incorporar un nou referent al que històricament li era propi i únic fins aquell moment. El trasbals va ser de tal magnitud que va generar un conflicte d'interessos perquè la proposta de donació, per a alguns, es va interpretar com un ròssec per a una institució amb serioses dificultats econòmiques. Opinions contraposades que no va ser senzill neutralitzar. Al capdavall, però, ha esdevingut un fet disruptor que ha provocat l'efecte contrari. La Biblioteca Museu té la tasca ara de mantenir-ne la durabilitat, de la qual no tinc cap dubte.

- CONDICIONS I CONTRA-CONDICIONS

Que Molas triés Vilanova i la Geltrú va afegir, segurament, algun element especial a aquesta donació. Pocs dies abans de la data oficial del lliurement, Molas donava una conferència a la Biblioteca de Catalunya per commemorar el seu centenari. Per què li van encarregar a ell just en aquelles dates? I el Dr. Molas per què no va triar Barcelona per lliurar la seva biblioteca? Per què li va arribar a passar pel cap deixar-la a la Institución Libre de Enseñanza, a Madrid? A vegades, però, les coses són més senzilles i al final va ser un factor objectiu el que el va decantar definitivament a emular Víctor Balaguer. En una de les primeres converses entorn de la qüestió —que van ser possibles gràcies a l'advertència que em feu el professor Josep M. Domingo sobre el pensament de Molas—, em va demanar que li donés un motiu prou sòlid per a prendre una decisió com aquella. Vaig fer-li saber que, amb el seu fons i especialment amb bona part de l'arxiu, completava per la banda documental l'abast cronològic del segle xx a la

Biblioteca Museu Balaguer. D'ençà el 1956, amb el llegat Plandiura de pintura i sobretot amb l'arribada del Museu d'Art Contemporani procedent de la Cúpula Coliseum, el Museu podia explicar l'art del segle XIX i, també, el del segle XX. La Biblioteca, en canvi, només disposava dels arxius, no menys importants, d'Enric Cristòfol Ricart i d'Eduard Toldrà que eren insuficients per mantenir la unitat de contingut que Balaguer havia volgut per a la seva Biblioteca-Museu. Immediatament Joaquim Molas va veure que tot plegat prenia el sentit que havia volgut donar a la seva activitat pública i privada.

Significativament, de tot aquell procés, al seu dietari, només hi ha una referència clara que no és, precisament, la més notable com seria, per exemple, la del dia del lliurement sinó la de la primera entrevista amb la regidora de cultura del moment. Una entrevista no massa reeixida i que va caldre recuperar amb la nova legislatura. «L'anotació al Dietari diu:»
B., 22 juny [2009]

13. Vilanova i la Geltrú: reunió amb la regidora de Cultura, un coordinador de no sé què de l'Ajuntament i Montserrat Comas, directora de la Biblioteca V. Balaguer. Objectiu: parlar de la possible cessió del meu arxiu i de la meua biblioteca. Dinar davant del mar amb la Montserrat i el seu marit. (MOLAS 2021: 753)

Emocionalment aquell dia va sobrevolar el risc de fer-se'n enrere.

- AUTOBIOGRAFIA

De bon començament i en les primeres converses, em va fer responsable de la conservació de la seva història, perquè els seus papers són ell mateix i es manifestava com a tal arreu, especialment en el darrer llibre que va publicar dedicat a l'avi i al famós bagul ple de llibres. Va incloure a la donació, amb consentiment del seu germà Isidre, els documents de l'avi i del pare. En resum: lliurava la vida. Jo, mala estudiant, però des dels anys setanta vinculada a Molas des de l'altre cantó de la taula dels erudits, vaig convertir-me involuntàriament en vestal del seu hort intel·lectu-

al. Amb això vull mostrar no el meu paper i situació a partir d'aleshores, sinó el radical canvi vital de Joaquim Molas o de qualsevol persona que fa un acte com el seu. Jo esdevenia intermediari imprescindible que ajudava a Molas a transitar d'un estat a un altre. Fins ara que hi reflexiono no n'he estat del tot conscient de l'abast de l'encàrrec tot i que sempre vaig assumir la responsabilitat amb emoció i professionalitat.

Segurament quan es fa servir una documentació o simplement un llibre que forma part de la biblioteca d'algú amb nom i cognoms i que en molts casos és significativa, inconscientment s'intenta establir una relació entre l'objecte d'interès per a l'investigador amb el possible interès de l'antic propietari del llibre/document. Alguns comentaris complementaris a consultes del fons Molas van en aquesta direcció i el professor Jordi Cerdà —curador de facto de l'arxiu— ho pot testificar.

Hi ha un altre aspecte que potser Molas, previsor i ben conscient, va pensar per tal d'alliberar la seva esposa, Maria Capdevila, de la feina de planificar el lliurament i preservació del seu tresor. Val a dir, i remarcar, el paper facilitador de la Maria en el traspàs de llibres i documents que, com a excellent bibliotecària que és, va proveir-nos de llistats impecables.

- DONACIÓ, UN ACTE DE LLIBERTAT

La seva mort va impedir vincular la seva donació a la difusió d'un nou marc d'acció. El professor Josep M. Domingo en la *laudatio* de Molas durant l'acte institucional de lliurement del llegat el dia 26 d'octubre de 2012, recollia un fragment de la conferència a la Biblioteca de Catalunya a la qual m'he referit fa un moment, en el qual Molas situava la Biblioteca Nacional catalana en «la lluita per salvar i reconstruir ponts enderrocats». Domingo va saber aplicar-la amb encert a una de les principals conseqüències de la donació: la construcció de ponts intel·lectuals mitjançant la creació de l'Aula Joaquim Molas.

La malaltia i la mort inesperada va deixar pendents exercicis d'interrelació amb la Biblioteca Museu Balaguer. No sabem com haguessin estat ni què hagués suposat per a la Biblioteca

Museu perquè durant les nostres llargues converses sempre traspuava la intenció de seguir la relació; la mirada paternal que vigila el llegat.

- LA INSTITUCIÓ, UN INTERMEDIARI

M'és literalment impossible fer una valoració justa d'aquest punt. Caldria donar la paraula al professor Jordi Cerdà perquè podria testificar la tipologia de l'interès i de les consultes que des de bon començament ha generat el llegat de Joaquim Molas.

- LA INSTITUCIÓ

El seu donatiu de bon inici va suposar una revitalització de la biblioteca que s'ha mantingut fins avui i que segurament veurem poc a poc avançar amb Laia Manuel, l'actual directora de l'Aula Joaquim Molas i de la Biblioteca. Joaquim Molas va poder participar activament en la creació de l'Aula Joaquim Molas i va intervenir en la inauguració de la I Conferència de l'Aula dedicada a la catalanística, tema proposat per ell mateix.

L'exposició *Atles Molas. Ordre i disjuncions en les avantguardes* (BOU i CERDÀ 2016), amb la generosa col·laboració del seu nebot Oriol Molas i dels professors Enric Bou i Jordi Cerdà, va exportar el rejueniment de la institució balagueriana ja que va viatjar a Barcelona i a Madrid. Posteriorment l'exhumació per part de Jordi Cerdà del text mecanoscrit de *Debat sobre [la] cultura catalana* amb Castellet, Ferrater Mora, Fuster, Porcel i Molas mateix (CASTELLET *et al.* 2019) ha ajudat a ubicar la Biblioteca Museu Balaguer dins l'òrbita Molas.

En síntesi, l'arribada del llegat Molas, a causa de la seva magnitud i categoria va obligar a fer un tractament creatiu del fons. Indirectament la Biblioteca Museu Balaguer ha pogut mantenir —i potser guanyar i tot— el prestigi que mereix i sobretot la legitimitat en el camp de la recerca entorn la història cultural catalana. La dificultat, ara, és saber-ho mantenir i augmentar. Però aquesta tasca, ja no és al meu abast!

BIBLIOGRAFIA

- BOU i CERDÀ (2016): Enric Bou, Jordi Cerdà Subirachs, *Atles Molas. Ordre i disjuncions en les avantguardes*, Vilanova i la Geltrú: Aula Joaquim Molas/Biblioteca Museu Balaguer.
- C. (1884): C., «Ceremonia inaugural de nuestro instituto», *Boletín de la Biblioteca Museo Balaguer*, núm. 2 (26 novembre), ps. 1-4.
- CASTELLET ET AL. (2019): Josep M. Castellet, Josep Ferrater Mora, Joan Fuster, Joaquim Molas, Baltasar Porcel, *Debat sobre [la] cultura catalana*, ed. Jordi Cerdà Subirachs, Barcelona: L'Avenç.
- COMAS (2001): Montserrat Comas, *Lectura i biblioteques populars a Catalunya (1793 – 1914)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- COMAS i OLIVA (2011): Montserrat Comas, Víctor Oliva (eds.), *Llum entre ombres. 6 biblioteques singulars a la Catalunya contemporània*, Vilanova i la Geltrú: Biblioteca Museu Balaguer.
- COSTA-PAU (2021): Aniol Costa-Pau, «El llegat dels grans autors enriqueix el fons de la biblioteca de la Universitat de Girona», *Ara. Comarques gironines* (16-12-2021).
- DOMINGO (2013): Josep M. Domingo, «Reconeixement a Joaquim Molas i Batllori», *Butlletí de la Biblioteca Museu Balaguer*, núm. 6 (octubre), ps. 25-28.
- FONTANALS i LOSANTOS (2007): Reis Fontanals, Marga Losantos, *Biblioteca de Catalunya. 100 anys. 1907-2007*, Barcelona: Biblioteca de Catalunya.
- GALLARD (2019): Valèria Gallard, «SOS: patrimoni bibliogràfic en perill», *Ara Llegim* (25-5-2019).
- GRAILLES (2018): Bénédicte Grailles (dir.), *Les dons d'archives et de bibliothèques. XIXe-XXe siècle. De l'intention à la contrepartie*. Rennes: Presses universitaires de Rennes.
- MOLAS (2015): Joaquim Molas, *Emili Molas i Bergés 1870 – 1918*, Ripoll: OM Serveis Editorials.
- MOLAS (2021): Joaquim Molas, *El mirall de la vida. Dietari 1956-2015*, ed. Rosa Cabré i Maria Capdevila, Barcelona: Edicions 62